

Concept werkopdracht aan SLO voor het bijstellen van concept-examenprogramma's

Bijstellen van de examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo

Inhoudsopgave

1. **Doelstelling**
2. **Uitgangspunten**
3. **Opbrengsten**
4. **Kwaliteitscriteria voor de concept-examenprogramma's**
5. **Proces**

1. Doelstelling

Het ministerie van OCW heeft SLO de opdracht gegeven om de huidige examenprogramma's in het voortgezet onderwijs bij te stellen. Dit moet leiden tot concept-examenprogramma's die per vak in zogenoemde eindtermen beschrijven wat leerlingen moeten kennen en kunnen, en hoe deze leerstof is verdeeld over het centraal en het schoolexamen.¹ De concept-examenprogramma's worden wettelijk vastgesteld en gelden daarmee voor alle leerlingen en scholen in het voortgezet onderwijs, inclusief het voortgezet volwassenenonderwijs (vavo) en het voortgezet speciaal onderwijs (vso) voor het uitstroomprofiel vervolgonderwijs.²

De werkopdracht is een nadere uitwerking van de opdracht SLO en beschrijft de uitgangspunten voor het hele traject, de opbrengsten van het traject, de kwaliteitscriteria waaraan die opbrengsten moeten voldoen en het proces waarmee ze tot stand komen. Op basis van de werkopdracht ontwikkelt SLO de werkinstructies voor de vernieuwingscommissies.

2. Uitgangspunten

Voor het opstellen van de concept-examenprogramma's gelden de volgende uitgangspunten:

- De concept-examenprogramma's voor de bovenbouw bestaan per vak uit eindtermen. Er wordt gewerkt vanuit eenzelfde definitie van het begrip 'eindterm' in alle examenprogramma's, namelijk: 'doelstellingen die beschrijven welke kennis, inzichten en vaardigheden leerlingen aan het einde van de bovenbouw vo minimaal dienen te realiseren. Het gaat hierbij om zowel beheersingsdoelen als ervaringsdoelen.
- De concept-examenprogramma's worden uitgewerkt voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen waarin het betreffende vak wordt aangeboden: vmbo-basisberoepsgerichte leerweg (vmbo-bb), vmbo-kaderberoepsgerichte leerweg (vmbo-kb), vmbo-gemengde en theoretische leerwegen (vmbo-gtl), havo en vwo.
- De concept-eindexamenprogramma's doen recht aan de gelijkwaardige en complementaire positie van het schoolexamen (SE) en het centraal examen (CE) in de diplomabeslissing.
- De concept-examenprogramma's worden uitgewerkt in lijn met de rationale. De rationale omvat de drie doeldomeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De doeldomeinen geven een kader voor en richting aan de ontwikkeling van de concept-examenprogramma's;
- De huidige examenprogramma's worden bijgesteld op basis van in elk geval
  - a) de opbrengsten van Curriculum.nu, rekening houdend met de aanbevelingen uit het eerste tussenadvies van de wetenschappelijke curriculumcommissie *Kaders voor de toekomst*,
  - b) voor zover mogelijk en indien tijdig gereed, de concept-kerndoelen po en onderbouw vo,
  - c) de verkenning over de kennis, inzichten en vaardigheden die nodig zijn in aansluiting op het vervolgonderwijs³,
  - d) de (bijgestelde) adviezen van de vakverenigingen en
  - e) de probleemanalyses van de vakgebieden ontwikkeld door SLO.
- Inhouden van digitale geletterdheid en burgerschap worden op basis van de

---

¹ Het voortgezet onderwijs kent ook examenprogramma's die niet centraal geëxamineerd worden.

² Ook praktijkonderwijs behoort tot het voortgezet onderwijs. Voor het praktijkonderwijs gelden echter geen examenprogramma's, maar worden de kerndoelen van de onderbouw als richtlijn gebruikt.

³ Dit betreft een onderzoek door ResearchNed dat momenteel in uitvoering is.

uitkomst van de verkenningen 'Kern en positie van burgerschap en digitale geletterdheid' geïntegreerd binnen de concept-examenprogramma's van de relevante vakken.⁴

- De concept-examenprogramma's doen recht aan de vrijheid van inrichting en de pedagogisch-didactische vrijheid van de school, conform artikel 23, lid 2, van de grondwet.

3. Opbrengsten

In het proces om te komen tot concept-examenprogramma's worden de volgende producten onderscheiden:

- Tussenproduct 1: Karakteristiek per vak
- Tussenproduct 2: Raamwerk van concept-eindtermen per vak
- Tussenproduct 3: Uitwerking selectie(s) concept-eindtermen per vak
- Tussenproduct 4: Uitwerking volledige set concept-eindtermen en verdeling CE-SE
- Eindproduct: Concept-examenprogramma per vak

De criteria waaraan het concept-examenprogramma moet voldoen zijn in paragraaf 4 te vinden.

Karakteristiek (tussenproduct 1)

De karakteristiek beschrijft wat het vak kenmerkt, de positie van het vak in de bovenbouw en hoe het vak in de bovenbouw voortbouwt op de onderbouw. Het beschrijft op hoofdlijnen de overeenkomsten en verschillen van het vak in de verschillende schoolsoorten en leerwegen. De karakteristiek beschrijft ook hoe het vak zich tot eventuele verwante vakken verhoudt.

Raamwerk van concept-eindtermen (tussenproduct 2)

Het tweede tussenproduct betreft een raamwerk dat op hoofdlijnen aangeeft voor welke inhoudende concept-eindtermen ontwikkeld gaan worden (aangeduid met inhoudelijke titels), de verdeling daarvan in (sub)domeinen en (indien relevant) welke grote opdrachten en aanbevelingen voor de bovenbouw van Curriculum.nu daaraan ten grondslag liggen. Het raamwerk wordt voorzien van een heldere toelichting en verantwoording van keuzes.

Uitwerking selectie concept-eindtermen (tussenproduct 3)

Per vak worden eerst één of meer selecties van concept-eindtermen voor alle relevante schoolsoorten en leerwegen uitgewerkt. Per vak wordt op basis van het raamwerk bepaald met welke selectie wordt gestart. Deze fasering wordt gehanteerd om eerst een beperkt aantal eindtermen zo goed mogelijk door te ontwikkelen, om zodoende te komen tot consensus – ook tussen vakken – over een consistente wijze van doelstellingen die daarna bij de overige uitwerkingen kan worden toegepast. Hierin wordt ook meegenomen in hoeverre kennis, inzichten en vaardigheden gedifferentieerd worden naar schoolsoorten en/of leerwegen.

Uitwerking hele set concept-eindtermen en verdeling CE-SE (tussenproduct 4)

Vervolgens wordt per vak het geheel van concept-eindtermen en voor de vakken met een CE een evenwichtige en onderbouwde verdeling van deze eindtermen over CE en SE opgeleverd.

---

⁴ Brief Minister d.d. 08-03-2021, kenmerk 27176771; scholen behouden daarnaast ruimte om op eigen wijze recht te doen aan het wetsvoorstel burgerschap.

Concept-examenprogramma (eindproduct)

Het concept-examenprogramma bevat de complete set uitgewerkte concept-eindtermen. Daarnaast wordt een evenwichtige en onderbouwde verdeling van leerstof over CE en SE opgeleverd, inclusief - waar relevant - adviezen over wenselijke omvang van domeinen en passende toetsvormen.

Per vak wordt ten slotte een selectie van de concept-eindtermen voor de verschillende schoolsoorten en leerwegen voorbeeldmatig uitgewerkt. Dit heeft als doel consistentie te bevorderen tussen de concept-examenprogramma's en toekomstige specificaties van de examenprogramma's zoals handreikingen (SE) en syllabi (CE), en mogelijke bijstellingen in het referentiekader taal en rekenen.

4. Kwaliteitscriteria voor de uit te werken concept-examenprogramma's

1. **Ontwerpruimte:** de eindtermen worden ontworpen binnen de vastgestelde normatieve omvang van het betreffende vak binnen de leerweg of schoolsoort.⁵
2. **Gemeenschappelijk deel en keuzedomeinen:**
  - i. Binnen ieder concept-examenprogramma worden eindtermen vastgesteld voor:
    - a) *Een gemeenschappelijk deel van het concept-examenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, inzichten en vaardigheden die voor alle leerlingen die dat vak volgen verplicht zijn.
      - Het gemeenschappelijk deel beslaat minimaal 80% van de ontwerpruimte.
      - Het gemeenschappelijk deel bevat ten minste kennis, inzichten en vaardigheden die nodig zijn voor een goede verticale aansluiting (mbo, hbo, wo) en een zo optimaal mogelijk horizontale aansluiting (tussen schoolsoorten of leerwegen).
    - b) *Keuzedomeinen van het concept-examenprogramma:* deze eindtermen beschrijven de kennis, inzichten en vaardigheden die verplicht zijn voor leerlingen die het keuzedomein in kwestie volgen.
      - De keuzedomeinen beslaan samen maximaal 20% van de ontwerpruimte. Geen keuzedomeinen is ook een mogelijkheid, het gemeenschappelijk deel omvat dan 100% van de ontwerpruimte.
      - De keuzedomeinen zijn voldoende onderscheidend van elkaar.
      - De keuzedomeinen van verwante vakken zijn afgestemd om onderlinge samenhang (aantal, omvang, opbouw etc.) te bevorderen.
  - ii. Voor het gemeenschappelijk deel van het concept-examenprogramma geldt dat onderwerpen vaststaan (dus niet x-jaarlijks gewisseld worden).
    - a) Voor de examenprogramma's waar in de huidige situatie sprake is van wisseling van onderwerpen wordt de afweging hiervoor

---

⁵ Voor een model voor verdeling ontwerpruimte en de zich daarin voordoende mogelijke knelpunten, zie bijlagen.

opnieuw gemaakt en inhoudelijk onderbouwd.

- b) Indien er gekozen wordt voor wisseling van onderwerpen dan is dat uitgewerkt in het examenprogramma.

3. **Horizontale en verticale afstemming:**

- i. De concept-examenprogramma's zijn zo geformuleerd dat een soepele overstap tussen schoolsoorten en leerwegen wordt gefaciliteerd (horizontale afstemming). Hierbij wordt tegelijkertijd kritisch gekeken in hoeverre inhouden in alle schoolsoorten en leerwegen passend zijn voor de doelgroep;
- ii. De concept-examenprogramma's sluiten aan bij de concept-kerndoelen onderbouw vo (voor zover tijdig beschikbaar, zo niet wordt gebruik gemaakt van de opbrengsten van Curriculum.nu rekening houdend met de aanbevelingen uit Tussenadvies 1) en bij wat nodig is voor verschillende uitstroomrichtingen in het vervolgonderwijs (verticale afstemming).

4. **Samenhang:** de concept-examenprogramma's bieden de basis voor een samenhangend curriculum:

- i. De concept-examenprogramma's worden voor vmbo, havo en vwo zoveel mogelijk op een consistente wijze opgebouwd en uitgewerkt:
  - a) Concept-examenprogramma's bestaan uit domeinen en subdomeinen.
  - b) De opbouw, benaming en waar mogelijk ook de uitwerking van (sub)domeinen is eenduidig en consistent beschreven⁶.
- ii. Wanneer inhouden in meerdere vakken voorkomen, wordt gezorgd voor een consistente uitwerking van de eindtermen, inclusief een consistente formulering. Daarbij wordt bepaald voor welk(e) vak(ken) deze inhoud daadwerkelijk tot de kern behoort (geen ongewenste overlap) en wat het vakspecifieke perspectief is van waaruit het vak bijdraagt aan de kennis, inzichten en vaardigheden.
- iii. Verbindende vaardigheden worden zoveel mogelijk uitgewerkt in vakspecifieke eindtermen door ze te koppelen aan inhouden/concepten.

5. **Kansengelijkheid:** de concept-examenprogramma's dragen bij aan het bevorderen van kansengelijkheid in het curriculum:

- i. Geletterdheid krijgt een plek in ieder concept-examenprogramma van vmbo, havo en vwo. Talige kennis en vaardigheden worden waar relevant aan vakinhouden gekoppeld.
- ii. Reken- en wiskundige kennis en vaardigheden krijgen een plek in de daarvoor relevante concept-examenprogramma van vmbo, havo en vwo. Reken- en wiskunde kennis en vaardigheden en vakinhouden worden aan elkaar gekoppeld.
- iii. LOB krijgt een plek in ieder concept-examenprogramma van vmbo, havo en vwo. LOB wordt zo binnen ieder examenprogramma vakspecifiek uitgewerkt in eindtermen, waarbij relevante loopbaancompetenties aan vakinhoud(en) worden gekoppeld.
- iv. Binnen de concept-examenprogramma's wordt recht gedaan aan identiteiten van leerlingen door de keuze van inhouden, perspectieven bij die inhouden en de formulering /gebruik van begrippen in eindtermen.

---

⁶ Daarbij is aandacht voor de eerder gestarte uitwerkingen voor wiskunde in het vmbo en de uitkomst van de verkenning van vakvarianten wiskunde.

6. **Concept-eindtermen:** de concept-examenprogramma's bestaan uit concept-eindtermen die voldoen aan de volgende eisen:
- i. De eindtermen zijn zo veel mogelijk concreet geformuleerd: de mate van concreetheid zit tussen de huidige eindtermen en referentiekaders in.
  - ii. De eindtermen zijn geformuleerd als beheersingsdoelen of ervaringsdoelen. Beheersingsdoelen beschrijven het realiseren van leeropbrengsten, dus de kennis, inzichten en vaardigheden die leerlingen minimaal dienen te realiseren aan het eind van vo bovenbouw. Ervaringsdoelen beschrijven het bereiken van leerervaringen, dus ervaringen en/of expressieve reacties;
  - iii. De eindtermen zijn beschreven op *maximaal* vijf niveaus (vmbo-bb, vmbo-kb, vmbo-gtl, havo en vwo). De verschillen in kennis, inzichten en vaardigheden tussen de schoolsoorten/leerwegen doen recht aan de schoolsoort-/leerwegspecifieke kenmerken.
  - iv. De eindtermen hebben een consistente opbouw bestaande uit een doelformulering en waar nodig een uitwerking:

De doelformulering bestaat uit maximaal twee zinnen en maakt zoveel mogelijk gebruik van de componenten ABC:

A: *audience* (publiek) – de kandidaat (enkelvoud);

B: *behaviour* (waarneembaar gedrag + eventueel omstandigheden/context/middelen) - in werkwoord(en) wat de leerling ervaart of beheerst;

C: *content* (object van leren) – kennis.

Om voldoende te specificeren kan een uitwerking worden toegevoegd, deze wordt aangeduid met: 'Het gaat hierbij om'.

- i. De eindtermen bevatten handelingswerkwoorden die zoveel mogelijk waarneembaar gedrag beschrijven en consistent zijn tussen verwante vakken.

7. **Verdeling CE- en SE-stof**

Voor de vakken met een CE en een SE geldt dat de verdeling van CE- en SE-domeinen wordt gemaakt en onderbouwd op basis van de volgende criteria:

- i. De inhoudsverdeling is qua ontwerpruimte evenwichtig verdeeld over de CE- en SE-domeinen: 50-50, overeenkomstig de weging van het CE en het SE in het eindcijfer. Daarbij wordt vermeden dat te veel stof zowel SE- als CE-stof is.
- ii. De toewijzing gebeurt zoveel mogelijk op het niveau van domeinen in plaats van subdomeinen of eindtermen.

5. **Proces en governance**

Wat betreft het proces wordt achtereenvolgens ingegaan op de opdrachtnemer, de samenstelling van de vakvernieuwingscommissies, jaarplanning, advieskring en brede betrokkenheid. Per vak kan dit verschillen.

Opdrachtnemer

De opdracht van OCW tot het bijstellen van de huidige examenprogramma's wordt uitgevoerd door SLO. SLO heeft daarvoor binnen haar organisatie een programmteam ingericht dat in opdracht van de directie van SLO zorgdraagt voor sturing (inhoudelijk en

procesmatig) op de totstandkoming van de concept-examenprogramma's en het bewaken van de kwaliteit daarvan. SLO informeert op vaste momenten de opdrachtgever over het proces, de voortgang daarvan en hoe de kwaliteitscriteria functioneren na oplevering van elk (tussen)product. De directie van SLO draagt de eindverantwoordelijkheid voor de op te leveren concept-examenprogramma's.

Vakvernieuwingscommissies

De concept-examenprogramma's worden opgesteld in nauwe samenwerking tussen leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts.⁷ Hiervoor wordt in samenwerking met onder meer de vakverenigingen en lerarenopleiders/vakdidactici vakvernieuwingscommissies ingericht. In vakvernieuwingscommissies werken leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts van verwante vakken nauw samen, om de samenhang en afstemming te borgen.

Planning

De bijstelling van de examenprogramma's start niet voor alle vakken op hetzelfde moment. Er wordt gewerkt in tranches van vakvernieuwingen. In de eerste tranche wordt gestart met Nederlands, wiskunde⁸, de moderne vreemde talen, maatschappijleer⁹ en het bètacurriculum.¹⁰

De start van deze vakvernieuwingscommissies wordt rond de zomer van 2021 verwacht. Het opstellen van de concept examenprogramma's per vak kent een maximale doorlooptijd van twee jaar. De commissies komen bijeen in ten minste zes werksessies (afhankelijk van de precieze invulling van het werkprogramma van een vakvernieuwingscommissie kunnen dit meer bijeenkomsten zijn), voorafgegaan door een startbijeenkomst en afgesloten met een slotbijeenkomst.

Advieskring

Het is van belang om naast de perspectieven van leraren, lerarenopleiders/vakdidactici en curriculumexperts in de vakvernieuwingscommissies ook andere perspectieven te betrekken bij het realiseren van concept-examenprogramma's. Daarvoor wordt voor verwante vakken een advieskring samengesteld. De advieskring heeft een tweeledig doel:

- Inbrengen van expertise waar de vakvernieuwingscommissie niet direct in voorziet, maar die op weg naar het realiseren van examenprogramma's wel nodig is;
- Reflecteren op de (tussen)resultaten en actief meedenken.

Het gaat hierbij onder andere om vakverenigingen, wetenschappers, leermiddelenmakers, het vervolgonderwijs, toetsdeskundigen van Cito en medewerkers van het CvTE. Van de feedback van de advieskring en de eventuele verwerking daarvan in de concept-examenprogramma's wordt verslag gelegd.

Toetsingsketen

Rondom elke vakvernieuwingscommissie worden partners uit de toetsingsketen, CvTE en Cito betrokken. Zij adviseren tussentijds over de toetsbaarheid van de concept-examenprogramma's, de verdeling van de concept-eindtermen over CE-SE en de mogelijkheden voor syllabi.

---

⁷ Kamerstuk 31 293, nr. 523

⁸ Waarbij de vakvernieuwing wiskunde vmbo reeds is begonnen.

⁹ Kamerstuk 35 352, nr. 22.

¹⁰ Kamerstuk 31 293, nr. 534.

Brede betrokkenheid

Leraren van de verschillende schoolsoorten en leerwegen zullen via regionale bijeenkomsten op gezette tijden worden betrokken om hen te informeren en de gelegenheid te bieden om in gesprek te gaan met leden van de vakvernieuwingscommissies over tussenproducten. Ook wordt rondom het examenprogrammatraject een (pro)actief communicatiebeleid gevoerd, zodat belangstellenden goed worden geïnformeerd. De leden van de vakvernieuwingscommissies zullen daarbij een actie rol spelen in het communiceren over (tussen)producten richting hun achterban.

Eindopbrengst en vervolgstappen

SLO levert de concept-examenprogramma's op aan de minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media. De minister legt de concept-examenprogramma's vervolgens ter advies voor aan de wetenschappelijke curriculumcommissie. De adviezen van de curriculumcommissie worden meegenomen om te komen tot definitieve examenprogramma's. Ook zullen uitwerkingen van de examenprogramma's worden gemaakt in de vorm van handreikingen voor het SE en in het geval van het CE in de vorm van syllabi.